

بررسی و تحلیل قصه‌های مرتبط با آزمون سه‌گانی در منتخب قصه‌های عامیانه ایرانی

چکیده

این مقاله می‌کوشد از رهگذر منتخبی از قصه‌های عامیانه ایرانی موسوم به سه‌پند، توصیف و تحلیلی مضمونی و ریختاری از این قصه‌ها ارائه، و کارکردهای مترتب بر این قصه‌ها را تبیین کند. برای این منظور، منتخبی از ده قصه واجد سه‌پند از قصه‌های عامیانه ایران انتخاب، و خویشکاری سه‌گانی پند آنها جدول‌بندی و توصیف و تحلیل شد. در این قصه‌ها که معمولاً با آزمون سه‌گانی نیز همراه است، پندگیر سه‌پند دریافت می‌کند که به نوعی زندگی وی را متأثر می‌کند. منابع پیشین مثل مارزولف، فقط این قصه‌ها را طبقه‌بندی کرده است. منابع مطالعاتی نیز این قصه‌های سه‌پند را بررسی نکرده‌اند. این قصه‌ها چندین کارکرد اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی و اخلاقی دارند. تجارت و کسب درآمد برای رفع گرسنگی و امرار معاش، از جمله مضامین برخی از این قصه‌هاست که در قالب سه‌پند و اندرز تاجر بیان می‌شود. نوع و چگونگی کسب درآمد نیز مهم است: گدایی؛ بزازی؛ مطربی. مسخ‌شدگی انسان به حیوان و برعکس از راه خوردن میوه‌ای جادویی، دیگر مضمون مهم برخی قصه‌هاست. رمزوراز عدد سه در قالب سه‌پند یا اندرز مضمون اصلی این قصه‌هاست که معمولاً مرشدان ارائه می‌کنند که کهن‌الگوی دانایی است و می‌داند چگونه کالایی باارزش را در قالب کیسه‌ای خاک بی‌ارزش در اختیار قهرمان بگذارد، چه آنچه ارزش دارد، همان پند و اندرزی است که فروخته می‌شود. این مقاله، اهمیت قصه‌های سه‌پند را در انتقال این پندها و ارزش‌های اخلاقی بررسی می‌کند.

واژگان کلیدی: آزمون سه‌گانی، سه‌پند، دانایی، قصه‌های عامیانه، مرشدی.

۱. مقدمه

از دیرباز، قصه‌سرایی یکی از رایج‌ترین شیوه‌های انتقال تجربه و حکمت در میان ملت‌های مختلف جهان بوده است. این شیوه از دوران اسطوره‌ای تا دوره‌های حماسی، افسانه‌ای و تاریخی استمرار یافته و همواره ابزاری برای انتقال باورها، نگرش‌ها و آداب و رسوم به نسل‌های بعدی بوده است. در اروپا، توجه به قصه‌های عامیانه پس از رنسانس، به‌ویژه در سده‌های هجدهم و نوزدهم میلادی، با ظهور مطالعات مربوط به فولکلور شکل جدی‌تری یافت. انتشار مجموعه قصه‌های برادران گریم در سال ۱۸۱۲ میلادی نقطه عطفی در این روند بود و قصه‌های شفاهی مردم برای نخستین بار به صورت مکتوب و نظام‌مند در اختیار همگان قرار گرفت. در پی آن، مطالعات فولکلور، به‌ویژه در عصر رمانتیسم، نزد ادیبان، پژوهشگران، مورخان و مردم‌شناسان جایگاهی والا یافت.

با گسترش این مطالعات، طبقه‌بندی و تدوین قصه‌های عامیانه اقوام مختلف نیز اهمیتی دوچندان پیدا کرد. ابتدا آرنه کوشید قصه‌های شفاهی ملت‌های اروپایی را بر اساس ساختار و مضمون دسته‌بندی کند و این مسیر را استیث تامپسون با تنظیم «نمایه تپ قصه‌ها»^۱ ادامه داد. یکی از تپ‌های شناخته‌شده در این دسته‌بندی، تپ بین‌المللی 910B است (مارزولف، ۱۳۷۱: ۱۷۶) که ذیل عنوان کلی قصه‌های پندآموز قرار می‌گیرد.

¹ Aarne–Thompson Index

این قصه‌ها در گستره ادبیات جهانی، ذیل نوعی از ادبیات به نام ادبیات تعلیمی^۱ تعریف می‌شوند؛ گونه‌ای که در ادبیات ایران، از دوره پیشاسلامی تا روزگار معاصر، پیشینه‌ای عمیق دارد. در این نوع ادبیات، پند و اندرز اغلب در قالب‌هایی چون سه پند، سه شرط، سه آزمون، سه مأموریت، سه سؤال، سه کار، سه دروغ و مانند آن ارائه می‌شود. در بسیاری از این قصه‌ها، قهرمان در قبال دریافت پاداش یا آموختن حقیقتی، ناگزیر از عبور از سه مرحله یا پذیرش سه آزمون است و کل ساختار روایت حول محور همین سه گانه‌ها شکل می‌گیرد.

با نگاهی تطبیقی به قصه‌های عامیانه ایرانی و جهانی، می‌توان دریافت که نمونه‌های متعددی از این تیپ داستان‌ها در میان فرهنگ‌های مختلف دیده می‌شود. بررسی وجوه مشترک و متمایز این قصه‌ها از منظر ساختار و مضمون، می‌تواند افق‌های تازه‌ای در تحلیل فرهنگی، اجتماعی و حتی روان‌شناختی این متون بگشاید.

در این مقاله، صورت و ساختار و محتوای قصه‌های موسوم به «سه پند» در نمونه‌هایی از مجموعه شوقات: قصه‌های مردم استان مرکزی (موحدی و نادری، ۱۳۹۱) تحلیل و تبیین می‌شود. با این حال، برای داده‌های مرتبط با این نوع قصه‌ها به کتاب فرهنگ افسانه‌های ایران (درویشیان و خندان، ۱۳۷۹) نیز ارجاع داده می‌شود.

¹ Didactic Literature